

VENDELSÖMALM

Kulturhistorisk områdesbeskrivning och särskilt värdefulla kulturmiljöer

Kulturmiljöinventering
Vendelsömalm

© Stiftelsen Kulturmiljövård och Haninge kommun, 2017.

Kulturmiljöinventeringen av Vendelsömalm har utförts 2017 av Tobias Mårud och Karin Myhrberg, byggnadsantikvarier, och Ann Vinberg och Andreas Forsgren, arkeologer, Stiftelsen Kulturmiljövård, på uppdrag av Haninge kommun.

Omslag: Ramsdalens gård, foto: Tobias Mårud. Ramsdalen, foto: Karin Myhrberg.

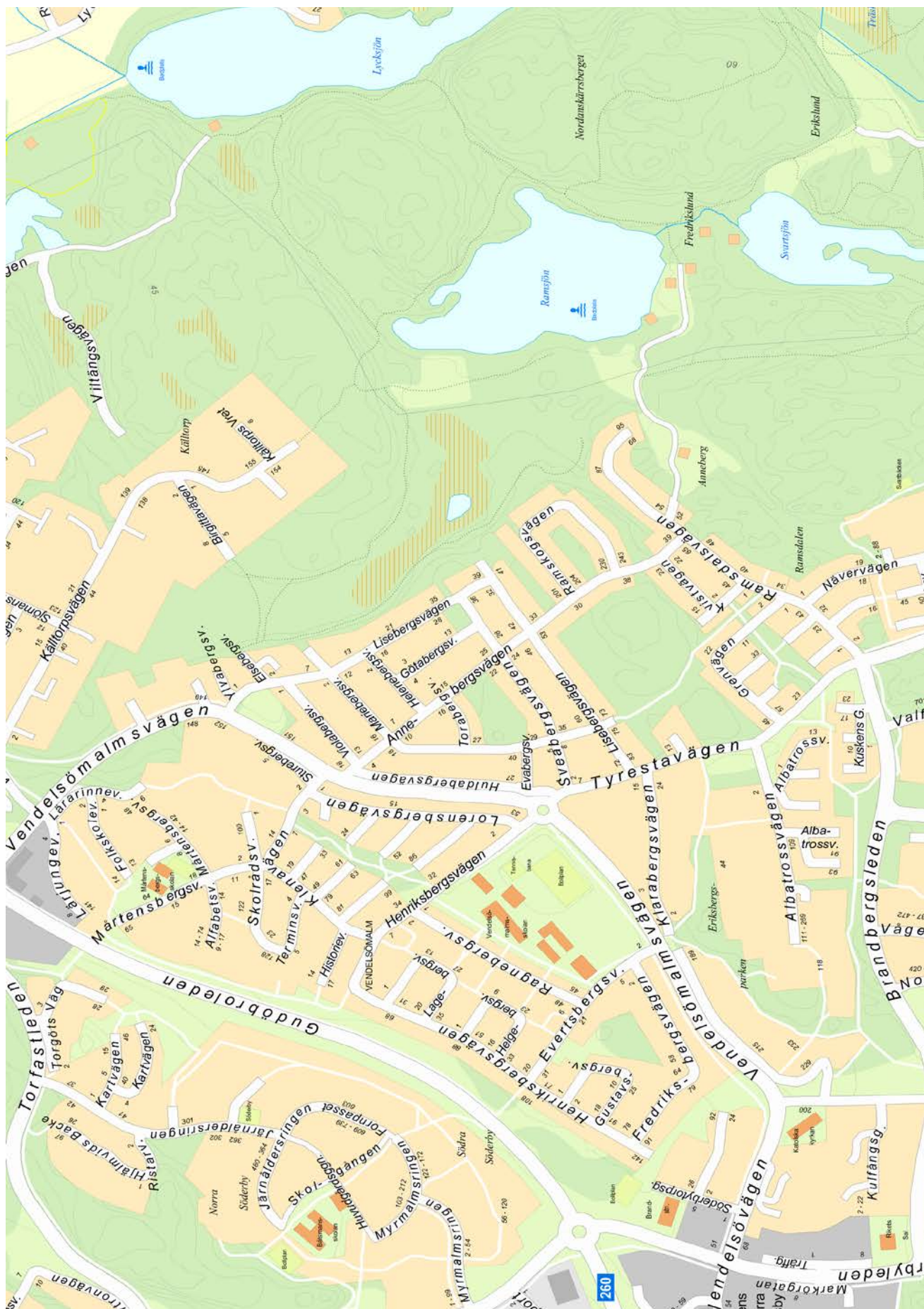
Svartbäckens skola, skolklass 1890-tal, foto: Haningearkivet.

Bakre omslag: Svartbäckens skola, skolklass 1890-tal, foto: Haningearkivet.

Dokumentet uppdaterades senast april 2018

Innehåll

Översiktlig beskrivning och historik	5
Att främja kulturmiljön i Vendelsömalm	7
Identifierade särskilt värdefulla kulturmiljöer i Vendelsömalm	9
Förindustriell bebyggelse (1)	9
<i>Svartbäckens skola, Svartbäcken 1:3 (1a)</i>	9
<i>Ramsdalens gård, Ramsdalen 1:3 (1b)</i>	10
Efterkrigstid och rekordår (2)	12
<i>Vendelsö 7:84 (2a)</i>	13
<i>Vendelsö 7:97</i>	14
<i>Vendelsö 7:113, 7:114 och 7:115</i>	14
<i>Ramsdalen</i>	15
Källor	16

Översiktlig beskrivning och historik

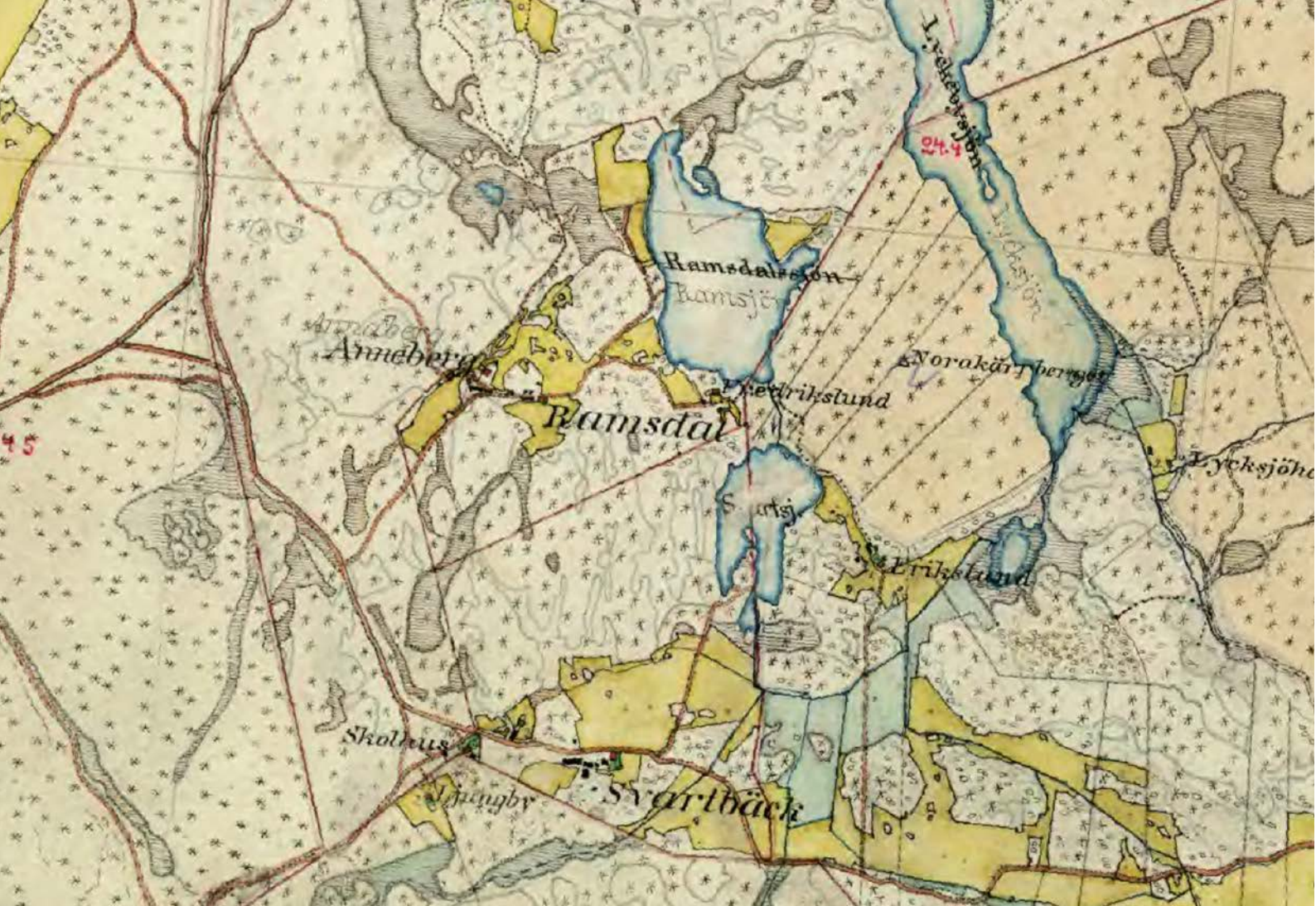
Vendelsömalms topografi liknar i stort det i nordöst närliggande området Vendelsö. De högst liggande delarna i området, strax väster om Svartsjön, ligger 60-65 meter över havsnivån. Dessa toppar började tack vare landhöjningen att sticka upp ur havet för ca 7000 år sedan, och det är också här en av få registrerade fornlämningar i området återfinns. På en av höjderna har det påträffats rikligt med bearbetad kvarts av hög kvalitet, vilket borde indikera en temporär säsongsboplat från jägarstenåldern. Bearbetad kvarts av samma typ men i mindre mängd har också påträffats strax väster om Ramsjön, norr om Ramsdalen, på en höjd av ca 50 meter.

Från bondestenåldern, bronsåldern och järnåldern finns inga registrerade fornlämningar inom området, och under den yngre järnåldern har Vendelsömalms liksom Vendelsö till största delen karaktären av ett utmarksområde. Precis nordväst om Vendelsömalms vid Söderby liksom vid Tyresta by/gård strax österut ligger dock gårds-lägen och gravfält med rötter i järnåldern. Strax söder om Svartbäcken ligger också en fornborg.

Vid sekelskiftet 1900 fanns ett fåtal torp och gårdar i det område som utgör dagens Vendelsömalms. Dessa var Ramsdal eller Ramsdalen med avstyckningarna Anneberg

och Fredrikslund, vilken dock officiellt avstyckades först 1909, Mårtensberg, Svartbäck eller Svartbäcken och Ljungby. Vid Svartbäck finns på Häradskartan från 1901-06 även utritat bebyggelse vid en plats som senare skulle få namnet Bergshyddan. Strax utanför området fanns även Källtorp. På 1882 års karta över Vendelsö finns endast Ramsdalen och Svartbäck utritat, tillsammans med skolhuset. Ljungby finns inte utritat på lagaskiftes karta över Högsta från 1869 utan har sålunda tillkommit därefter, gården finns med i husförhållningsprotokollet från 1873 och bebos då av skomakaren Johan Fernström som flyttade dit 1872.

Mårtensberg låg ursprungligen under Söderby och Ljungby låg under Högsta, övrig mark låg i huvudsak under Vendelsö. Såväl Svartbäcken som Ramsdalen har dock till och från utgjort egna enheter. Båda finns angivna i första husförhållningsprotokollet år 1746 och båda anges som friköpta från Vendelsö under början av 1880-talet, vilket sammanfaller väl familjen Beskows styckning och försäljning av godset Vendelsö. Svartbäcken anges i 1881-1885 års husförhållningsprotokoll vara sålt från Vendelsö samt ägt och brukat av Nils Abrahamsson i Kolartorp. Dessförinnan anges det vara arrendegård till Vendelsö.

Häradsekonomska kartan, 1901-1906

Ramsdalen friköptes från Vendelsö av Johan Hultström, rättare på Vendelsö gård. Exakt när är oklart men i husförhållningsprotokoll från 1881-1885 anges Johan som ägare till Ramsdalen. Gården ska ha rustats upp efter friköpandet och det nuvarande bostadshuset stod klart 1914. På karta från år 1883 anges både Ramsdalen och Svarthäls som frälsehemman. Ramsdalen 1² eller, som det senare kom att kallas, Fredrikslund, avsköndras från stamfastigheten 1889 men anges även som avstyckad först år 1909, då under benämningen Ramslund. Svarthäls skola invigdes 1847 och lades ned 85 år senare, år 1932. I byggnaden finns numera ett skolmuseum.

Av denna äldre bebyggelse finns mycket lite bevarat. Skolhuset i Svarthäls är välbevarat liksom en stor del av gården Ramsdalen. Av Mårtensbergs gård finns inget kvar men skolhuset är bevarat, om än kraftigt förändrat. Anneberg finns kvar som villa, moderniserad men med utläsbar äldre uttryck. Även Fredrikslund finns kvar men i förändrat skick. Av Ljunghby finns endast en ekonomibyggnad bevarad.

Exploateringen av Vendelsömalm inleddes under första

hälften av 1950-talet. Den första utbyggnadsfasen skedde i norra delarna av Vendelsömalm, kring Mårtensberg och angränsande område sydöst om dåvarande Stockholmsvägen. Området var redan delvis avstyckat för tomter och bebyggt. Väster om Stockholmsvägen fanns redan ett 80-tal avstyckade och bebyggda tomter. Avstyckningen skedde till följd av att bussförbindelsen mellan Vendelsö och Stockholms innerstad passerade genom området på Stockholmsvägen, vilket också är en bidragande orsak till planeringen av stadsdelen Vendelsömalm. I och med etableringen av den nya stadsdelen kom en ny huvudled att förläggas väster om området och den forna landsvägen blev en lokalgata.

Planeringen avsåg från början i huvudsak enfamiljshus i olika former. Flerfamiljshusen i den första exploateringsfasen tillkom av ekonomiska skäl, för att finansiera dragningen av vatten och avlopp. Av samma skäl planerades småhusbebyggelsen så förtätad som möjligt, med motiveringen att rekreationsområden fanns i anslutning till bebyggelsen i form av naturmark och utspärad parkmark. Två tidigare grustag omformades till park men den ena parken har på senare tid bebyggts med flerbostadshus.

*Svartbäckens skola, foto Sten S Skaldeman,
Haningearkivet.*

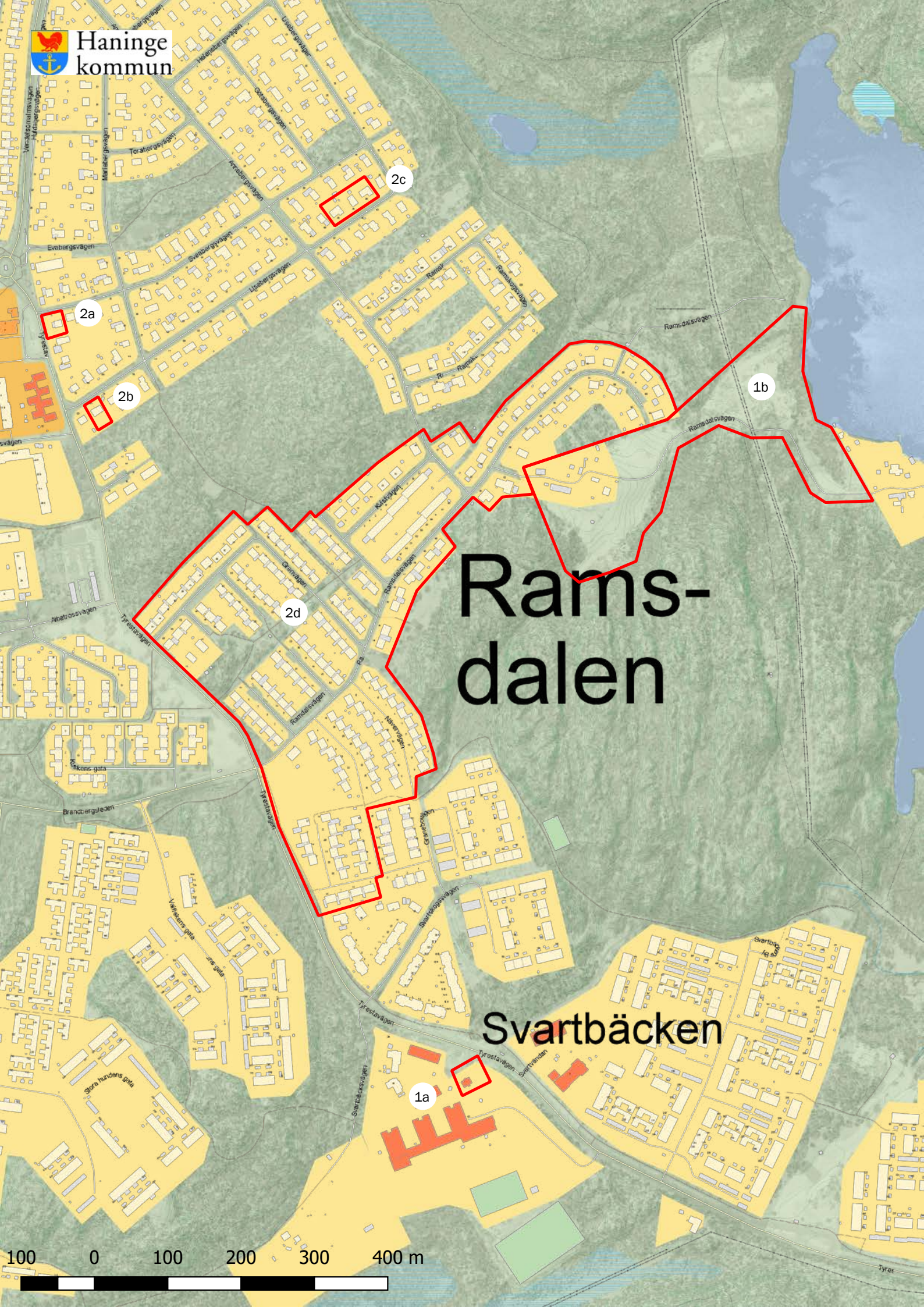
Exploateringen utökades under 1960- och 1970-talen och ytterligare under 1990-talet samt i viss utsträckning under 2000-talet. I viss mån har exploateringstalet ökats, det gäller främst norr om Albatrossvägen, vid Sturebergsvägen och i norra änden av området, vid Lärjungevägen. Ombyggnation, tillbyggnader och ersättning av äldre bebyggelse har skett kontinuerligt sedan 1950-talet.

Trots det ökade exploateringstalet är området tydligt präglad av småhusbebyggelse i en tät planering med i öster angränsande skogsområden och delvis bevarade äldre kulturmiljöer. Småhusbebyggelsen är mycket varierad, med olika former av villor, radhus, kedjehus och atriumhus, även om de enskilda områdena är relativt homogent planerade.

Att främja kulturmiljön i Vendelsömalm

De enskilt viktigaste målsättningarna för att främja den övergripande karaktären och kulturmiljön i Vendelsömalm är:

- Skydda och bevara gården Ramsdalen och angränsande kulturmiljö.
- Bevara stadsplanemönstret från 1950-talet i framför allt området kring Ramsdalsvägen/Grenvägen (detaljplan S13) och kring Annebergsvägen (detaljplaner B70, B89 och B105). I området kring Ramsdalsvägen/Grenvägen (detaljplan S13) bör även eftersträvas att i möjligaste mån bevara det sena 1960-talets så kallade WP-villor. Lämpligen informeras fastighetsägarna om byggnadernas kulturhistoriska värde och hur byggnaderna på bästa sätt ska underhållas.
- Fortsatt bevara Svartbäckens gamla skolhus.

Rams-
dalen

Svartbäcken

Identifierade särskilt värdefulla kulturmiljöer i Vendelsömalm

1. Förindustriell bebyggelse

1a. Svartbäckens skola

1b. Ramsdalens gård

2. Efterkrigstid och rekordår

2a. Vendelsö 7:84

2b. Vendelsö 7:97

2c. Vendelsö 7:113, 7:114, 7:115

2d. Ramsdalen

Förindustriell bebyggelse (1)

Svartbäckens skola, Svartbäcken 1:3 (1a)

Svartbäckens skola uppfördes 1846, efter folkskolestadgan 1842, och är därmed den äldsta skolan i kommunen.

Byggnaden består av skolsal och lärarbostad. Byggnaden är välbevarad och har rödfärgad locklistpanel och tegelklätt sadeltak. Kring byggnaden finns en grästäckt gårdsplan med flaggstång, häckar och träd. Gårdsplanen avgränsas norrut av en nytillverkad gårdsgård. Byggnaden fungerade som skola fram till 1932 och är idag skolmuseum som drivs av hembygdsföreningen. Intill Svartbäckens första skolbyggnad ligger nuvarande Svartbäckens skola.

Svartbäckens skola är ett välbevarat exempel på hur landsbygdens skolhus ofta utformades vid tiden kring 1800-talets mitt. Byggnaden är det äldsta skolhuset i kommunen och har ett samhälls- och socialhistoriskt värde då den kan berätta om skolsystemets utveckling. Ingen skolundervisning har bedrivits i byggnaden sedan 1932, men läget intill en aktiv skolmiljö ger den ett kontinuitetsvärde.

*Svartbäckens skola, numera skolmuseum.
Foto: Karin Myhrberg.*

*Lärare Mats Olsson med elever vid Svartbäckens skola 1899.
Foto: Haningearkivet.*

*Rut Hultström i Ramsdalen, f 1896.
Foto: Elisabeth Tegner 1972.*

Ramsdalens gård, Ramsdalen 1:3 (1b)

Ramsdalens gård ska enligt uppgifter ha friköpts från Vendelsö gård 1875 eller 1880. På en karta från 1883 benämns Ramsdalen som frälsehemman.

Ramsdalens gård nås via en grusväg som sedan slingrar sig vidare genom gårdsmiljön. På var sida om grusvägen står torkladan och ladugården, den senare i mycket dåligt skick. Torkladan har vertikala vädringsluckor i fasaden och täcks av ett tegelklätt sadeltak. Gårdstvätterier kom att växa fram som en betydelsefull binäring för de många små lantbruken i Haninge vid mitten av 1800-talet, för att sedan eskalera och pågå fram till omkring 1960-talet och i vissa fall längre än så. Av de många tvättstugor och torklador som har funnits finns endast ett fåtal bevarade i varierande skick. Vägen leder vidare mot boningshuset som stod klart 1914. I vinkel till boningshuset står ett äldre boningshus med tegelklätt sadeltak, väggar klädda med locklistpanel och en hög skorsten i tegel med utkragat krön på ena takfallet. Trots förändringar har byggnaden kvar mycket av sin äldre karaktär. I trädgården, som avgränsas mot den omkringliggande miljön genom ett rödfärgat trästaket, växer en stor kastanj och

fruktträd. Några mindre ekonomibyggnader finns bevarade. Gårdens byggnader är faluröda, i några fall med vitmålade knutar och fönstersnickerier, och taken täcks av tegelpannor.

Ramsdalens gård är en delvis bevarad gårdsmiljö med bebyggelse från sent 1800- och tidigt 1900-tal. Det äldre boningshuset har mycket av den äldre karaktären bevarad. Gårdsmiljön med byggnader på bägge sidor om en grusväg har miljömässiga värden. En bevarad torklada visar att tvätterverksamhet bedrevs på gården.

Det stora antalet tvätterier verksamma samtidigt under en så begränsad tid och inom ett så begränsat geografiskt område gör tvätterierna i Haninge till en unik företeelse i Sverige. Endast ett fåtal byggnader finns bevarade från epoken, varav torkladorna är de mest karaktäristiska, och samtliga som finns kvar bör bevaras för framtiden.

Gällande skydd, förindustriell bebyggelse

Befintlig bebyggelse är skyddad av plan och bygglagen (PBL) enligt följande stycken:

PBL 2 kap. 6 §, PBL 8 kap. 14 § och PBL 8 kap. 17 §. Förutom de generella skydd som PBL, tillsammans med PBF, MB och KML omfattar så ska miljön, inklusive bebyggelsen, i egenskap av att den är klassad som särskilt värdefull handläggas enligt PBL 8 kap. § 13 och PBL 9 kap. § 4d.

*Boningshus och torklada vid Ramsdalen.
Foto: Tobias Mårud.*

Förhållningssätt - förindustriell bebyggelse

Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av miljön och tillhörande bebyggelse.

- Byggnader ska bevaras.
- Byggnadernas fasad- och takmaterial bibehålls och tilläggsisoleringar undviks.
- Byggnaderna ska underhållas och renoveras med metoder och material som är anpassade till husets ursprungliga utformning, särdrag och byggnadsteknik. Innan åtgärder utförs kan anmälan krävas enligt Plan- och byggförordningen (PBF) 6 kap. § 5 p.7.
- Detaljer som är i original ska bevaras och vårdas.
- Vid eventuell byggnation eller andra ändringar som påverkar byggnadens utformning ska samråd ske med antikvariskt kompetens.
- Gårdsplanen vid Svartbäckens skola bör bevaras som en del i miljön.
- Att tänka på: Tvätterimiljöerna i Haninge är i stort sett försvunna, det finns i första hand ett fåtal torklador bevarade i varierande skick. Det är därför betydelsefullt med en fortsatt insats i arbetet med att dokumentera och bevara tvätteriernas kulturmiljöer och bebyggelse.

Ramsdalen. Foto: Karin Myhrberg

Efterkrigstid och rekordår (2)

Dagens Vendelsömalm började byggas på 1950- och 1960-talet under en period av intensivt bostadsbyggande i Sverige. Det var en följd av en ny bostadspolitik med planering av satellitstäder, arbetspendling och ökad bilism.

Marken på Vendelsömalm bestod främst av skog, men till viss del också åkermark, tillhörande de gårdar som fanns i området. Den första bebyggelsen som uppfördes var ett småhusområde i områdets östra del. Därefter följde flera bostadsområden med radhus, kedjehus, villor och flerbostadshus samt skolor och idrottsanläggningar.

De olika bostadsområdena gavs skilda karaktärer men alla med tidstypiska drag. Mellan och i områdena finns sparad naturmark med bland annat tallar och berg i dagen. I de områden som planerades under 1960- och 1970-talet finns flera lekplatser och fotbollsplaner i anslutning till varje bostadsområde, helt enligt dåtidens riktlinjer. Trafikmässigt fick Vendelsömalm en tidstypisk lösning med huvudgatorna Vendelsömalmsvägen och Tyrestavägen, från vilka de olika bostadsområdena nås genom matargator och säckgator. Inne i bostadsområdena

finns trafikseparerade gångstråk. I direkt anslutning till Vendelsömalmsvägen uppfördes lokaler för handel.

I det som kom att bli centrala Vendelsömalm hade det tidigare funnits ett grustag. På platsen, som kom att benämnas Vendelsömalmsgropen, uppfördes Vendelsömalmskolan, en fotbollsplan och en park under 1960-talet.

Småhusområdet öster om Vendelsömalmsvägen var det första bostadsområdet som byggdes. Här uppfördes småhus i en eller två våningar, oftast med källare. Många byggnader fick tidstypiska gula tegelfasader och sadeltak klädda med tegelpannor. Husen ligger en bit indragna från gatan och på jämna avstånd från varandra. De rektangulära tomterna är relativt små och mot vägen finns en del bevarade låga smidesstaket. Tidstypiska detaljer är entrén en halv våning upp med betongtrappa med smidesräcken, ytterdörr i trä med geometriskt mönster, brunmålade tunna fönsterbågar och avsaknad av fönsteromfattningar.

I anslutning till Vendelsömalmsvägen uppfördes ett flerbostadshus i två våningar med handelslokal i bottenvåningen. Många av byggnaderna är kraftigt förändrade,

men områdets ursprungliga struktur och karaktär går att avläsa.

Karaktäristik och motiv för bevarade

Vendelsöholm är ett exempel på de många nya bostadsområden som byggdes under efterkrigstiden och rekordåren som en del av periodens storskaliga bostadspolitiska satsning. Området, som byggdes på tidigare obebyggd mark, består av flera mindre delområden med skilda karaktärer kring ett centrum. Från en genomgående huvudgata kunde de olika delarna nås. I planeringen syns den tidstypiska trafikplaneringen, barns ökade utrymme i planeringen med lekplatser, fotbollsplaner och trafikseparering. Många förändringar har skett i bebyggelsen, men flera byggnader har stora delar av sin ursprungliga karaktär bevarad. Därmed går det att avläsa både hur de enskilda byggnaderna och områdena ursprungligen var planerade och utformade. Den bevarade naturmarken i och mellan bostadsområdena var tidstypisk och är fortfarande en viktig del i Vendelsöholms karaktär.

Gällande skydd

Befintlig bebyggelse är skyddad av plan och bygglagen (PBL) enligt följande stycken:

PBL 2 kap. 6 §, PBL 8 kap. 14 § och PBL 8 kap. 17 §. Förutom de generella skydd som PBL, tillsammans med PBF, MB och KML omfattar så ska miljön, inklusive bebyggelsen, i egenskap av att den är klassad som särskilt värdefull handläggas enligt PBL 8 kap. § 13 och PBL 9 kap. § 4d.

Vendelsö 7:84 (2a)

Exempel på villa på Sveabergsvägen, ritad 1956, med delar av den ursprungliga karaktären bevarad. Tegelklätt sadeltak, entrén en halvtrappa upp, fasadtegel och brunmålade fönstersnickerier är tidstypiskt.

Vendelsö 7:84. Foto: Karin Myhrberg.

Förhållningssätt - efterkrigstidens och rekordårens bebyggelse

- Vid upprättande av ny detaljplan ska skyddsbestämmelser (q), inklusive rivningsförbud, utformas och tillämpas för skydd av miljön och tillhörande bebyggelse.
- Brukandet och skötseln av samtliga byggnader inom en kulturmiljö ska förhålla sig till miljöns sammanlagda karaktär och värde. Vid eventuella förändringar ska hänsyn sålunda tas till kulturmiljön som helhet.
- Befintlig bebyggelse ska bevaras.
- Byggnadernas ursprungliga fasad- och takmaterial bibehålls och tilläggsisoleringar undviks.
- Byggnaderna ska underhållas och renoveras med metoder och material som är anpassade till husets ursprungliga utformning, särdrag och byggnadsteknik. Innan åtgärder utförs kan anmälan krävas enligt Plan- och byggförordningen (PBF) 6 kap. § 5 p.7.
- Detaljer som är i original så som dörrar, skorstenar, fönster, andra fasaddetaljer ska bevaras och vårdas.
- Vid eventuell byggnation eller andra ändringar som påverkar byggnadernas utformning ska samråd ske med antikvarisk kompetens.
- Tidstypisk markplanering och växtlighet bör bevaras.
- Det är av vikt att medvetandegöra ägarna i enhetliga småhusområden om att de gemensamma kvaliteterna bidrar till områdets attraktivitet.

Vendelsö 7:97

Villa i en våning med källare, uppförd efter ritningar daterade 1956. Karaktäristiskt är byggnadens fasad i gult tegel, källare med garage, sadeltak, trappa med smidesräcke, ursprunglig dörr, fönstrens form och placeringar samt staketet mot gatan.

Vendelsö 7:97. Foto: Karin Myhrberg.

Vendelsö 7:113, 7:114 och 7:115

Tre småhus på Lisebergsvägen. Byggnaderna ritades av Stramithus, A. B. Slöörs maskiner 1957 och fick väggar i materialet stramit, en typ av halmplattor, och fasader i rött tegel. Karaktäristiskt är vidare byggnadernas form, källarvåning med garage, flacka sadeltak, skorstenarnas placering, brunmålade fönstersnickerier och ursprungliga dörrar, garageposter och fönster där sådana finns kvar.

Vendelsö 7:113, 7:114, 7:115. Foto: Karin Myhrberg.

Ramsdalen

Ramsdalens villaområde uppfördes mellan 1967 och 1969 på mark som hade styckats av från Ramsdalens gård. Området planerades med korta säckgator för att en lugnare bostadsmiljö skulle uppnås och med grönstråk med lekplatser mellan bostadskvarteren. Bebyggelsen uppfördes av Widmark och Platzer och bestod av så kallade WP-villor, som också uppfördes i andra delar av länet. Villorna byggdes i Bräcke av företaget Norrlandshus och transporterades i sektioner till Ramsdalen med tåg och bil. WP-villan hade en för 1960-talet tidstypisk utformning i en våning, ofta med källare, och med nästintill platt tak. Fasaden var klädd med mörkbrun liggande panel och skarvarna mellan sektionerna täcktes av stående vitmålad bräddor, vilket gjorde de olika sektionerna väl synliga i exteriören. I området uppfördes radhus, kedjehus och friliggande villor. De små tomterna fick en rektangulär form och byggnaderna placerades en bit indragna från gatan.

I dag är majoriteten av byggnaderna i Ramsdalen kraftigt förändrade, med bland annat sadeltak, tillbyggnader, ändrad färgsättning och utbytta fönster och dörrar. Ett antal byggnader är dock relativt välbevarade och har kvar den ursprungliga karaktären och färgsättningen. Karaktäristiskt är byggnadernas rektangulära form med platta tak och sarg med liggande bräddor, träpanelen med färgsättning i mörkbrunt eller svart som delas upp av stående vita bräddor, de ursprungliga trädörrarna med sidoljus, ursprungliga fönster och de indragna källarvåningarna.

Exempel på WP-villor i Ramsdalen som har kvar den ursprungliga karaktären. Foto: Karin Myhrberg

Källor

Historiska kartor, Lantmäteriet

Haninge kommuns bygglovsarkiv

Bratt, Peter & Källman, Rolf. *Förslag till kulturmiljöprogram för Haninge kommun, fastlandet kulturhistoriska miljöer 1980*

Hall, Henry. *Vendelsö: säteriet som blev villasamhälle* Haninge 1995

www.haninge.org

www.haningebilder.se

<http://weismann.zoomin.se/blogg/20110531-413474-Gamla-tiders-jordbruk-och-torp-vid-Ramsjon-i-Vendelso-.html>

